

КОЛЬКАСНЫЯ ЗМЭНЫ Ё СКЛАДЗЕ ГАРАДСКОГА НАСЕЛЬНІЦТВА І РОСТ ЯГО АДУКАЦЫЙНАГА ЁЗРОЎНЮ ЯК УПЛЫВОВЫЯ ФАКТАРЫ КУЛЬТУРНАГА РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСІ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

Развіццё беларускай культуры непарыўна злучана з тымі глыбокімі зменамі, якія адбываліся ё парэформенны перыяд у сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці краю. Адным з важнейшых фактараў, што ўплываў на культурнае развіццё Беларусі, з'яўляўся абсалютны і адносны рост гарадскога насельніцтва ё парэформенныя дзесяцігоддзі. З 1861 па 1913 г. насельніцтва беларускіх гарадоў узрасло амаль у 2,2 раза і складала 983,3 тыс. чалавек [6, с. 731; 8, с. 220].

Тыя ж тэндэнцыі абсалютнага росту гарадскіх жыхароў захоўваліся і ё асобных губернях, аднак тэмпы гэтага росту былі рознымі. Так, з 1861 па 1892 г. колькасць насельніцтва ё гарадах Гродзенскай губерні павялічылася ё 2,5 раза з 94,0 да 233,9 тыс. чалавек, а ё гарадах Віцебскай губерні адпаведна павялічылася ё 2,3 раза з 95,4 да 215,9 тыс. чалавек. Асабліва хуткімі тэмпамі расло насельніцтва гарадоў Мінскай губерні. З 1861 па 1892 г. яго колькасць узрасла амаль у 2,7 раза і павялічылася з 86,5 да 235,9 тыс. чалавек [6, с. 731], а ё 1913 г. складала ёжо 297,2 тыс. чалавек [7, с. 29]. Значна ніжэйшымі тэмпамі павялічвалася колькасць гараджан Магілёўскай губерні. З 1861 па 1892 г. іх колькасць узрасла ё 1,5 раза з 82,6 да 125,3 тыс. чалавек [6, с. 29]. Праўда, у канцы XIX – пачатку XX ст. тэмпы прыросту гарадскога насельніцтва ва усходніх рэгіёнах Беларусі значна ўзраслі і захоўваліся да 1914 г.

Аналіз статыстычных даных сведчыць не толькі аб абсалютнай, але і адснай тэндэнцыі росту гарадскога насельніцтва ё даследуемы час. Пры гэтым заўважым, што ўдзельная вага гараджан у агульнай масе насельніцтва павялічвалася марудна. Напярэдадні Першай сусветнай вайны (1913 г.) ўдзельная вага жыхароў беларускіх гарадоў складала 11 % , тады як у 1863 г. – 10,4 % [8, с. 59; 217].

Гэтая ж тэндэнцыя была характэрна для гарадоў усіх губерняў Беларусі, але кожная з іх мела свае асаблівасці, што, безумоўна, уплывала на стан і ўзровень іх культурнага развіцця. Адносна высокая ўдзельная вага гараджан назіралася ё гарадах Мінскай, Гродзенскай і Віцебскай губерняў, дзе яна ё 1892 г. адпаведна складала 17,2 %, 16,5 % і 15,5 %, тады як у гарадах Віленскай і Магілёўскай губерняў гэтыя паказчыкі былі значна ніжэйшымі і складалі адпаведна 10,5 % і 6,8 % [6, с. 731].

Такая дынаміка колькаснага росту насельніцтва беларускіх гарадоў была абумоўлена шэрагам фактараў: іх геаграфічным становішчам, узроўнем прамысловага развіцця і сферай абслугоўвання, разгалінаванасцю шляхоў зносін, а таксама палітыкай царскага ўрада ё рэгіёне і г. д.

Такім чынам, параўнальны аналіз сведчыць, што абсалютны рост і ўдзельная вага гараджан у агульнай масе насельніцтва Мінскай, Гродзенскай і Віцебскай губерняў была вышэйшай, чым у цэлым па Беларусі, што давала магчымасць іх навуковага, адукацыйнага і культурнага ўплыву на бліжэйшае наваколдзе.

Да пачатку 60-х гг. XIX ст. у Беларусі налічвалася 42 гарады, з якіх у Магілёўскай губерні – 13, у Мінскай – 11, у Віцебскай і Гродзенскай губернях па 6 і 6 гарадоў у Віленскай, якія адносіліся да Беларусі. У парэформенны перыяд колькасць гарадоў узрасла нязначна і напярэдадні рэвалюцыі 1905 г. у Беларусі налічвалася 45 гарадоў, толькі два з якіх Горкі і Смаргонь набылі свой статус адпаведна ё 1861 і ё 1904 г. [8, с. 46]. Значны ўплыў на стан культурнага развіцця беларускіх гарадоў, безумоўна, аказвала засяроджанне гарадскога насельніцтва ё буйных і сярэдніх гарадах.

Узбуйненне беларускіх гарадоў было цесна звязана з патрабаваннем прамысловага развіцця і чыгуначнага будаўніцтва, развіццём камунальнай гаспадаркі, сацыяльных і культурных устаноў і органаў гарадскога самакіравання. І таму невыпадкова, што гарадское насельніцтва паступова канцэнтравалася ё буйных гарадах з колькасцю гараджан больш за 40 тыс. чалавек. Так, калі ё 1863 г. буйныя гарады Беларусі засяроджвалі 48,2 тыс. гарадскіх жыхароў, што складала 13,7 % ад агульнай іх колькасці, то да 1897 г. колькасць гараджан буйных гарадоў павялічылася больш чым у 6 разоў і налічвала 293,4 тыс. чалавек, ці 44,8 %. У 1913 г. буйныя гарады канцэнтравалі ёжо звыш паловы ўсяго гарадскога насельніцтва – 54,8 %, што складала 539,2 тыс. чалавек [1, с. 4–5; 2, с. 4–5; 3, с. 4–5; 4, с. 4–5; 5, с. 4–5; 8, с. 218].

Буйныя гарады размяшчаліся, як правіла, на суднаходных рэках ці на перасячэнні сухапутных шляхоў і з'яўляліся не толькі буйнымі прамысловымі, але і гандлёвымі цэнтрамі, у якіх адбываўся інтэнсіўны ўнутраны і знешні гандаль. Усяго ё краіне ё 1897 г. налічвалася 5 буй-

ных гарадоў, колькасць насельніцтва ў якіх складала звыш 40 тыс. чалавек: Мінск (90,9 тыс. чалавек), Віцебск (65,9), Гродна (46,9), Брэст (46,6) і Магілёў (43,1). У 1913 г. да іх далучыліся гарады Гомель і Бабруйск, а ў трох гарадах – Мінску, Віцебску і Гомелі колькасць жыхароў перавысіла 100 тыс. чалавек.

Сярод буйных гарадоў, праз якія вёўся гандаль з Украінай і краінамі Заходняй Еўропы, узмацняліся культурныя сувязі, вылучаўся Брэст – важнейшы порт на Заходнім Бугу, а таксама важнейшы цэнтр перакрывавання Варшаўска-Пецярбургскай і Маскоўска-Брэсцкай чыгуначных магістралей. Насельніцтва горада Брэста з 1863 па 1913 г. павялічылася ў 2,4 раза і складала 57,3 тыс. чалавек. Яскравым прыкладам «узбуйнення» беларускіх гарадоў з'яўляўся Гомель, размешчаны на р. Сож і скрыжаванні важнейшых чыгуначных магістралей, які яшчэ ў 40-х гг. быў мястэчкам, а за другую палову XIX ст. ператварыўся ў буйны прамыслова-гандлёвы і культурны цэнтр. З 1863 па 1913 г. колькасць яго жыхароў павялічылася амаль у 8 разоў і складала 100,5 тыс. чалавек [4, с. 4–5; 2, с. 4–5; 3, с. 4–5; 5, с. 4–5; 8, с. 218; 8, с. 219–220].

Буйныя гарады, што з'яўляліся важнейшымі гандлёва-прамысловымі цэнтрамі, адначасова выступалі інтэграцыйнымі цэнтрамі ўсходніх і заходніх каштоўнасцей і традыцый. Менавіта праз іх павышаўся культурны ўплыў Расіі, Украіны, Польшчы, Заходняй Еўропы, стваралася геапалітычная прастора для пашырэння духоўна-культурных зносін паміж Усходам і Захадам. Аднак вызначальную ролю ў культурным развіцці краю ў другой палове XIX – пачатку XX ст. адыгрывалі менавіта тыя буйныя гарады, якія з'яўляліся губернскімі цэнтрамі насельніцтва якіх павышалася найбольш хуткімі тэмпамі. Напрыклад, у губернскім горадзе Віцебску колькасць гарадскога насельніцтва ў перафарменны час павялічылася ў 2,3 раза і складала ў 1897 г. 65,9 тыс. чалавек, а ў 1913 г. – 103,6 тыс. чалавек, у Гродне адпаведна – у 1,7 раза і складала 46,9 тыс. чалавек, а ў 1913 г. – 61,6 тыс. чалавек. У губернскім горадзе Магілёве колькасць жыхароў з 1863 па 1913 г. павялічылася амаль у 1,8 раза і складала 54,2 тыс. чалавек [2, с. 76; 3, с. 104; 5, с. 96; 8, с. 219].

Найбольш буйным з губернскіх гарадоў канца XIX ст. з'яўляўся г. Мінск, колькасць насельніцтва якога за перафарменныя часы павялічылася ў 3,0 разы і складала ў 1897 г. 90,9 тыс. чалавек. У 1913 г. у Мінску пражывала ўжо 116,7 тыс. чалавек [4, с. 2; 8, с. 219]. Мінск ва ўмовах капіталістычнага развіцця паступова становіўся культурным цэнтрам Паўночна-Заходняга краю. Гэтаму спрыяла перакрываванне ў ім важнейшых гандлёвых шляхоў паміж Захадам і Усходам. Выключна выгаднае геаграфічнае становішча Мінска рабіла магчымым яго ўсебаковы

эканамічны, палітычны і культурны ўплыў на бліжэйшыя гарады і вёскі, у цэнтры якіх ён знаходзіўся.

Як вядома, важнейшым момантам у культурным развіцці грамадства з'яўляюцца грамадзкія і адукацыйны ўзровень насельніцтва. Матэрыялы перапісу 1897 г. даюць магчымасць высветліць адну з важнейшых акалічнасцей перафарменнага часу: перавагу па ўзроўні грамадзкіх і адукацыйных характэрніках насельніцтва гарадоў над узроўнем грамадзкіх і адукацыйных характэрніках па краі ў цэлым. Працэнт грамадзкіх і адукацыйных характэрніках у гарадах быў прыкметна вышэйшым і склаў 47,2%, тады як у цэлым па краі грамадзкія і адукацыйныя характэрнікі складалі 25,7% [1, с. 29; 3, с. 13; 2, с. 9; 5, с. 13; 4, с. 13; 9, с. 211].

Губернскія гарады вылучаліся і інтэлектуальным патэнцыялам гараджан, які быў значна вышэйшым, чым жыхароў сельскай мясцовасці і нават жыхароў павятовых гарадоў. Так, працэнт грамадзкіх і адукацыйных характэрніках насельніцтва ў губернскіх гарадах Віцебску і Мінску у 1897 г. склаў па 49,1%, у Магілёве – 47,7%. Выключэннем стала Магілёўская губерня, дзе першае месца па грамадзкіх і адукацыйных характэрніках займаў не губернскі г. Магілёў, а павятовы г. Гомель, у якім працэнт грамадзкіх і адукацыйных характэрніках склаў 48,5% [2, с. 1; 4, с. 1; 5, с. 1].

Губернскія гарады выступалі не толькі важнейшымі гандлёва-прамысловымі, але і адміністрацыйнымі цэнтрамі, дзе размяшчаліся губернская адміністрацыя, суд, паліцыя і іншыя ўстановы. Першы ўсерасійскі перапіс насельніцтва ўтрымлівае звесткі аб колькасці занятых у дадзенай сферы дзейнасці па губернскіх гарадах. Так, у 1897 г. у адміністрацыі, судзе, паліцыі г. Гродна было занята 55% ад агульнай колькасці занятых у гэтай сферы ў шасці гарадах Гродзенскай губерні [3, с. 150–157]. Засяроджваючы ў сабе шэраг сярэдніх і спецыяльных навуковых устаноў, губернскія гарады бралі на сябе функцыі культурна-асветніцкіх цэнтраў, што спрыяла канцэнтрацыі ў іх грамадзкіх і адукацыйных характэрніках часткі насельніцтва, якая і стала на чале культурнага развіцця краю, яго адраджэння.

Пераважны гандлёва-эканамічны і адукацыйны патэнцыял губернскіх гарадоў забяспечваў пашыраную зону іх культурнага ўздзеяння на наваколле ў параўнанні з сярэднімі і дробнымі гарадамі. Ён ахопліваў не толькі павятовыя гарады, мястэчкі і вёскі, але і садзейнічаў культурнаму абмену паміж самімі губернскімі гарадамі, ажыўленню культурных сувязей з замежнымі краінамі.

Тэндэнцыя да павелічэння гарадскога насельніцтва была характэрна і для павятовых гарадоў Беларусі, якія, як правіла, адносіліся да ліку сярэдніх і дробных гарадоў. У 1897 г. у краі налічвалася 15 сярэдніх гарадоў, якія заасяроджвалі ад 10 да 40 тыс. жыхароў, а ў 1913 г. – ужо 23. Да ліку сярэдніх гарадоў у 1897 г. у краі адносілі-

ся Гомель, Бабруйск, Пінск, Полацк, Слонім, Барысаў, Орша, Кобрын, Ваўкавыск і інш. [1, с. 2–4; 2, с. 2–4; 3, с. 2–4; 4, с. 2–4; 5, с. 2–4].

Патрэбна вызначыць, што ўзровень грамацнасці быў адносна высокім і ў павятовых гарадах: Рагачове (45,2 %), Чэрыкаве (42,1%), Чаусах (41,4 %), Горках (41,3 %) Магілёўскай губерні, Суражы (47,1 %) Віцебскай губерні. У гэтым плане вылучаліся і павятовыя гарады Мінскай губерні. У 9 павятовых гарадах грамацнасць насельніцтва складала звыш 40 %, у тым ліку ў Слуцку – 47,7 %, Нясвіжы – 45,5 %, Пінску – 46,4 %. Толькі ў гарадах Ігумен і Рэчыцы працэнт грамацнасці быў значна ніжэйшым – адпаведна 39,9% і 32,6% [5, с. 1; 2, с. 1; 4, с. 1].

Безумоўна, арэол культурнага ўплыву сярэдніх гарадоў на бліжэйшае наваколле быў некалькі меншым, чым буйных гарадоў і распаўсюджваўся, як правіла, на дробныя гарады, мястэчкі і бліжэйшыя вёскі. Аднак, з аднаго боку, сярэднія гарады ў большай ступені былі прыбліжаны да вясковага насельніцтва з яго традыцыйна нацыянальнай культурай, а з другога – самі знаходзіліся пад зонай уплыву буйных гарадоў, з іх ужо ў значнай ступені буржуазнымі культурнымі традыцыямі. Такая дваістасць сярэдніх гарадоў рабіла іх уплывовымі духоўнымі і культурнымі цэнтрамі рэгіянальнага маштабу.

Зразумела, што прастора ўплыву дробных гарадоў была абмежавана менш дробнымі паселішчамі, як правіла, мястэчкамі і вёскамі і вызначалася гандлёвымі сувязямі. Культурныя сувязі ў гэтым выпадку праяўляліся ў адукацыйным і рэлігійным напрамках. На долю дробных гарадоў з колькасцю да 10 тыс. жыхароў у 1897 г. прыходзілася 28, а ў 1913 г. – 20 гарадоў [1, с. 2–4; 2, с. 2–4; 3, с. 2–4; 4, с. 2–4; 5, с. 2–4; 7, с. 23–25].

Менавіта сярэднія і дробныя гарады, абмежаваныя ў той ці іншай ступені зонай культурнага і духоўнага ўплыву, утрымлівалі ў 1913 г. 45,2% ад усяго гарадскога насельніцтва краю, тады як буйныя гарады – 54,8 % [8, с. 219–220]. Той факт, што і ў пачатку XX ст. на долю дробных і сярэдніх гарадоў прыходзілася каля паловы гарадскіх жыхароў, сведчыць не толькі аб недастатковым развіцці капіталізму ў краі, але і аб абмежаваных магчымасцях беларускіх гарадоў у напрамку іх культурнага самаразвіцця і культурнага ўздзеяння на сельскую мясцовасць.

Тым не менш у канцы XIX – пачатку XX ст. доля насельніцтва буйных і сярэдніх гарадоў пастаянна ўзрастала, тады як у дробных гарадах, з колькасцю насельніцтва да 10 тыс. жыхароў, яна няўхільна зніжалася. Так, з 1897 па 1913 г. удзельная вага жыхароў буйных гарадоў у агульнай масе ўсяго гарадскога насельніцтва павялічылася з 44,8 % да 54,8 %, жыхароў сярэдніх гарадоў адпаведна – з 30,4 % да 32,2 %, а ўдзельная вага насельніцтва дробных гарадоў за гэты

час знізілася з 24,8 % да 13,0 %. Буйныя гарады ў 1913 г. утрымлівалі 539,2 тыс. чалавек, сярэднія – 316,7 тыс. чалавек, а дробныя – 127,4 тыс. чалавек [1, с. 2–4; 2, с. 2–4; 3, с. 2–4; 4, с. 2–4; 5, с. 2–4; 7, с. 23–25; 8, с. 219–220].

Акрамя агульных тэндэцый працэс урбанізацыі меў і рэгіянальныя асаблівасці, якія цесна былі звязаны з гістарычным лёсам Паўночна-Заходняга краю. Культурнае жыццё Беларусі, і перш за ўсё яе гарадоў, гістарычна знаходзілася пад эканамічным і культурным уплывам Захаду ці Усходу. І беларускай духоўнай, і свецкай эліце на працягу стагоддзяў прыходзілася вырашаць пытанне аб вызначальным вектары як эканамічнага, так і культурнага развіцця.

У канцы XIX ст. павышанай канцэнтрацыяй гарадскога насельніцтва вылучаліся гарады паўночна-заходняга рэгіёну Беларусі, якія ў значнай ступені знаходзіліся пад уплывам Заходняй Еўропы і Варшавы, а таксама Прыбалтыкі. У 1892 г. гарады Гродзенскай і Віцебскай губерняў утрымлівалі адпаведна 16,5 % і 15,5 % ад усяго насельніцтва гэтых губерняў. Значна ніжэйшым працэнт канцэнтрацыі гарадскога насельніцтва быў у беларускіх гарадах Віленскай губерні, у якіх ён складаў 10,5 % [6, с. 731]. Тым не менш 42,5 % ад усяго насельніцтва было засяроджана ў гарадах рэгіёну, які гістарычна знаходзіўся пад уплывам духоўных і культурных каштоўнасцей заходняй цывілізацыі. Зразумела, што гэта акалічнасць абумоўлівала яго этнічную адметнасць, рэлігійную і культурную індывідуальнасць.

Усходнія гарады Беларусі, якія знаходзіліся пад эканамічным, палітычным, адміністрацыйным і культурным уплывам Масквы, характарызаваліся ніжэйшым працэнтам канцэнтрацыі гарадскога насельніцтва. У Магілёўскай губерні адбылося нават зніжэнне ўдзельнай вагі гарадскіх жыхароў адносна ўсяго насельніцтва з 9,1% у 1861 г. да 6,8% у 1892 г. [6, с. 731].

Самай высокай канцэнтрацыяй насельніцтва вызначаліся гарады цэнтральнага рэгіёну Беларусі. У 1892 г. гарады Мінскай губерні, якія ў той ці іншай ступені знаходзіліся пад уплывам розных прамысловых цэнтраў, розных культурных і рэлігійных накірункаў, утрымлівалі 17,2 % [6, с. 731] усяго насельніцтва губерні. Аднак зразумела, што ступень уплыву ўсходне- і заходнеславянскіх цывілізацый у значнай ступені вызначалася не толькі колькасцю насельніцтва, засяроджанага ў сферы таго ці іншага ўплыву, але і ўзроўнем яго грамацнасці.

Пры гэтым выяўляецца перавага ўзроўню грамацнасці насельніцтва гарадоў заходніх губерняў над усходнімі. Найбольшая колькасць грамацных людзей пражывала ў гарадах Віленскай (51,4%) і Гродзенскай (48,4%) губерняў. Сярод гараджан Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў працэнт грамацнага насельніцтва

быў прыблізна аднолькавым і складаў адпаведна 45,9 %, 45,3 % і 45,2 %. Па ўзроўні граматычнасці гараджане Магілёўскай губерні пераважалі сельскае насельніцтва ў 2,6 раза, Мінскай губерні – у 2,5 раза. Некалькі меншым разрыў па ўзроўні граматычнасці паміж гарадскім і сельскім насельніцтвам быў у Гродзенскай губерні – у 1,6 раза, у Віленскай і Віцебскай губернях – адпаведна ў 1,8 раза [1, с. 29; 3, с. 13; 2, с. 9; 5, с. 13; 4, с. 13].

Аналіз статыстычных даных выяўляе перавагу па ўзроўні граматычнасці мужчынскай часткі насельніцтва як у гарадах, так і па краі ў цэлым. У адзначаны перыяд у паветах пяці беларускіх губерняў граматычных мужчын было 32,8 %, жанчын – 11,8 %. Працэнт граматычных сярод мужчын у гарадах быў значна вышэйшым і ў цэлым складаў 55,4 %. У гарадах Віленскай і Гродзенскай губерняў працэнт граматычных сярод мужчын быў самы высокі: 58,2 % і 55,7 % адпаведна. Практычна аднолькавым быў узровень граматычнасці сярод мужчын у гарадах Віцебскай і Магілёўскай губерняў, дзе ён складаў па 54,8 %. Гарады Мінскай губерні па граматычнасці сярод мужчынскай часткі насельніцтва стаялі на апошнім месцы – 53,4 %, аднак, як бачым, перавышалі 50 %-ную адзнаку [1, с. 29; 3, с. 13; 2, с. 9; 5, с. 13; 4, с. 13; 8, с. 264].

Перавага ўзроўню граматычнасці насельніцтва гарадоў заходніх губерняў над усходнімі больш выразна назіраецца пры аналізе граматычнасці жанчын. У гарадах Віленскай і Гродзенскай губерняў па ўзроўні граматычнасці асобы жаночага полу ўступалі мужчынам-гараджанам, аднак перавышалі ўзровень граматычнасці жанчын гарадоў усходніх губерняў. Так, у 1897 г. колькасць граматычных сярод жанчын у гарадах Віленскай і Гродзенскай губерняў складала адпаведна 44,2 % і 40,1 %, тады як у гарадах Віцебскай губерні – 36,8 %, Мінскай – 36,5 %, Магілёўскай – 35,5 % [1, с. 9; 3, с. 13; 2, с. 9; 4, с. 13; 5, с. 13]. Нягледзячы на больш высокі ўзровень граматычнасці жанчын у гарадах, непісьменныя сярод іх складалі больш за палову.

Ва ўмовах мадэрнізацыі грамадства ў тэхнічнай, навуковай і культурнай сферах попыт на адукаваных людзей значна ўзрастаў. Як сведчыць аналіз шэрага статыстычных даных, менавіта гарады па ўзроўні і тэмпах распаўсюджвання граматычнасці давалі больш высокія паказчыкі, чым цалкам па краі. У горадзе сканцэнтравалася найбольшая колькасць граматычных і адукаваных людзей, што ставіла яго на чале як навукова-тэхнічнага, так і культурнага прагрэсу. Губернскія і павятовыя гарады, буйныя мястэчкі, сцягваючы да сябе сельскае наваколле, паступова набывалі значэнне рэгіянальных культурных цэнтраў з пэўнымі асаблівасцямі, якія вызначаліся гістарычным лёсам рэгіёну, яго дэмаграфічнай сітуацыяй і іншымі акалічнасцямі.

Рост гарадскога насельніцтва ў парэформенны перыяд стаў не толькі сведчаннем капіталістычнага развіцця краю, але і з'явіўся падмуркам для яго духоўнага адраджэння, звязанага з развіццём нацыянальнай культуры і фарміраваннем беларускай нацыі. З пашырэннем рыначных адносін беларускія гарады бралі на сябе арганізацыйныя функцыі не толькі ў галіне эканомікі, але і культурных адносін за кошт перанясення на яго навуковых, духоўных і культурных дасягненняў.

Вынікі аналізу статыстычных матэрыялаў даюць магчымасць зрабіць вывад, што ў другой палове XIX – пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі развіваліся капіталістычныя адносіны. У гэты перыяд складваліся важнейшыя фактары культурнага развіцця беларускіх гарадоў, павышалася іх роля ў духоўным развіцці грамадства. Менавіта рост абсалютнай і адноснай колькасці насельніцтва губернскіх і павятовых гарадоў, павышэнне яго адукацыйнага ўзроўню садзейнічалі фарміраванню новага культурнага асяроддзя, якое адпавядала буржуазнаму грамадству.

ЛІТАРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: в 89 т. / под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Центр. стат. ком., 1899–1905. – Т. IV: Виленская губерния. – 1904. – 179 с.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: в 89 т. / под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Центр. стат. ком., 1899–1905. – Т. V: Витебская губерния. – 1903. – 282 с.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: в 89 т. / под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Центр. стат. ком., 1899–1905. – Т. XI: Гродненская губерния. – 1904. – 319 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: в 89 т. / под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Центр. стат. ком., 1899–1905. – Т. XXII: Минская губерния. – 1904. – 241 с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: в 89 т. / под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Центр. стат. ком., 1899–1905. – Т. XXIII: Могилёвская губерния. – 1903. – 275 с.
6. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі: у 4 т. / Н.М. Нікольскі [і інш.]; пад рэд. Н.М. Нікольскага. – Мінск: Акад. навук БССР, 1936–1953. – Т. 2. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772–1903 гг.). / Н.М. Нікольскі [і інш.]; пад рэд. Н.М. Нікольскага. – 1940. – 938.
7. Документы и материалы по истории Белоруссии: в 3 т. / В.Н. Перцев [и др.]; под ред. В.Н. Перцева. – Минск: Акад. наук БССР, 1936–1953. – Т. 3: Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917 гг.). / В.Н. Перцев [и др.]; под ред. В.Н. Перцева. – 1953. – 1018 с.
8. Шыбека, З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзя) / З.В. Шыбека. – Мінск: ЭўроФорум, 1997. – 292 с.
9. Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А. Парашкоў. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 444 с.

SUMMARY

The quantitative changes in the structure of the urban population of Belarus in the second half of the XIXth – beginning of the XXth centuries are scrutinized. The analysis of statistical data emphasizes on absolute

as well as on relative tendency of the urban population growth in the period of capitalism.

The urban population growth in the after-reform period became not just an evidence of the area capitalistic development but resulted in its cultural renaissance. The basic factor of cultural evolution in respect of the Bela-

rusian towns and area as a whole revealed the growth of the urban population educational level. The analysis of statistical data shows out the higher level of literacy of the urban population in comparison with the rural one that puts the towns at the head of the scientific and technical as well as cultural progress.

УДК 930 «18/19»

К.А. Драздова,

магістрант кафедры гісторыі Беларусі БДПУ

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І АНАЛІЗ КРЫНІЦ ПА ГІСТОРЫІ ФАРМІРАВАННЯ БАНКАЎСКОЙ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСІ (ДРУГАЯ ПАЛОВА ХІХ–ПАЧАТАК ХХ ст.)

Гісторыя заснавання і дзейнасці першых банкаўскіх устаноў на тэрыторыі Беларусі ў другой палове ХІХ – пачатку ХХ ст. маладаследавана ў айчыннай гістарыяграфіі. Вывучэнне гісторыі беларускіх банкаў звязана з аналізам розных крыніц: збораў цыркуляраў і распараджэнняў урада, якія закраналі крэдытныя ўстановы цалкам і асобныя банкі ў прыватнасці, банкаўскіх справаздач; статыстычных даведнікаў; архіўных спраў.

Значную інфармацыю па банкаўскай гісторыі Беларусі другой паловы ХІХ–пачатку ХХ ст. змяшчаюць фонды Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ). Шмат матэрыялу па Мінскай губерні. У вопісах Мінскай гарадской управы ёсць наступныя справы: «Дело об учреждении в Минске поземельного банка» (1912) [18], «Дело об учреждении городских общественных банков» (1863) [19], «Дело об открытии в Минске городского банка» (1912 – 1913) [17] і інш. У архіве змешчаны надрукаваныя банкаўскія справаздачы: «Минский коммерческий банк» (1906) [16], «Отчет Государственного дворянского земельного банка за 1905 год» [22] і інш. Матэрыялы па астатніх губернях і гарадах Беларусі: «Дело об открытии в г. Пинске городского общественного банка» (1912) [20], «Отчет Витебского городского общественного банка за 1905 год» [21], статыстычныя зборнікі «Русские банки. Справочные и статистические сведения обо всех действующих в России государственных, частных и общественных кредитных учреждениях» [26] «Сборник по мелкому кредиту» под редакцией С.В. Бородаевского (1909) [27] і інш.

Каштоўнасць дадзеных выданняў заключаецца ў тым, што яны даюць звесткі аб дзейнасці розных катэгорый крэдытных і банкаўскіх устаноў, змяшчаюць нататкі аб гісторыі з'яўлення кожнага з іх, пералічэнні аб'ёмаў праведзеных аперыцый з указаннем дынамікі іх росту ў асобных расійскіх губернях. Ва ўмовах адсутнасці абагульняльнага даследавання па банкаўскай

гісторыі Беларусі, дадзены від крыніц мае вялікае значэнне для вывучэння праблемы.

Пры даследаванні гісторыі адкрыцця і працы дробных крэдытных устаноў узнікаюць значныя складанасці, таму што ў адрозненне ад банкаў рознага ўзроўню, аб іх захавалася надзвычай мала інфармацыі. Гэта асабліва характэрна для банкірскіх кантор і дамоў, ламбардаў, мірскіх капіталаў. У Расійскай нацыянальнай бібліятэцы маюцца унікальныя выданні, прысвечаныя парадку дзейнасці банкірскіх кантор і ламбардаў: «Банкирские конторы. Руководство служащим в банках и банкирских конторах» (1888) [1], «Проект устава частного ломбарда на Северо-Западный край» (1891) [25], Л.Д. Біскупскі «Счетоводство ломбардов» (1905) [2], дзе змяшчаюцца рэкамендацыі па вядзенні рахункаводства канторы для служачых, справаздачныя кнігі і даюцца парады па рацыянальным выкананні спраў.

Дарэвалюцыйная гістарыяграфія, прысвечаная працэсу развіцця крэдытных адносін на тэрыторыі беларускіх губерній у другой палове ХІХ–пачатку ХХ ст., адсутнічае. Першыя працы, якія адлюстроўваюць дзейнасць цэнтральнага аддзялення Дзяржаўнага банка Расійскай імперыі, а таксама некаторых найбольш буйных расійскіх банкаў, з'яўляюцца ў 1890-х гг. Адным з такіх выданняў была брашура А.С. Залшупіна «Наша банковая політыка» (1896) [11]. Даследаванні расійскага заканадаўства ў адносінах да ўстаноў крэдыту прадстаўлены ў працы Я.І. Пячэрына «Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России» (1904) [24]. Палітыка міністэрства фінансаў у адносінах банкаў адлюстравана ў працы П.П. Мігуліна «Наша банковая політыка» (1904) [15]. Аднак працы не закранаюць непасрэдна банкі беларускага рэгіёну, а толькі тлумачаць агульныя тэндэнцыі развіцця фінансава-крэдытнай сістэмы Расійскай імперыі.

У дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі праблема банкаўскай гісторыі Расійскай імперыі асвят-